

а у подростков из полных семей – средний уровень школьных страхов; у подростков из неполных семей преобладает высокий уровень личностной тревожности и низкий уровень реактивной тревожности, а у подростков из полных семей наоборот средний уровень реактивной и личностной тревожности.

Ключевые слова: эмоциональная сфера, страх, тревожность, подростковый возраст, полная и неполная семья.

Wu Jing,
post-graduate student of the Department of Pedagogical and Age Psychology,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
4, Fontanska Doroha Str., Odesa, Ukraine

COMPARATIVE ANALYSIS OF PECULIARITIES OF EXPERIENCING FEAR IN ADOLESCENTS FROM TWO-PARENT AND SINGLE-PARENT FAMILIES

The article presents a theoretical analysis of different approaches to fear study in Psychology, as well as its classification and reasons of its emergence. Fear is the basic human's emotion, which signals the state of danger; it depends on many external and internal, inborn and acquired factors. The reasons of fear can be divided into the following groups: inborn fear determinants, external and internal reasons of fear emergence; real, imaginary ones, etc. Besides, researchers also distinguish such types of fears as natural, social, situational, personal, real, imaginary, acute, and chronic. The age period of adolescence is characterized by social fears, which are primarily caused by the family relations, and especially it concerns single-parent families. The following empirical methods were used to reveal the peculiarities of showing fear by adolescents from two-parent and single-parent families: observation, conversation, techniques "Nonexistent animal", "Draw and write down your fears", "List of fears", "Scale of the level of reaction and personal anxiety" by C. Spielberg and Yu. Khanin, "Scale of anxiety" by O. Kondash. The sample involved 200 adolescents aged from 11 to 14 years (100 surveyed from single-parent families and 100 surveyed from two-parent families). It has been revealed that adolescents from single-parent families have more fears than the ones from two-parent families. Adolescents from both single- and two-parent families are characterized by fear experience and easiness of their emergence, but anxiety is more particular for children from single-parent families. The medium and high levels of school fears expression is predominant for adolescents from single-parent families, while the ones from two-parent families show the medium level of fear expression. The surveyed from single-parent families are characterized by high level of personal anxiety and low level of reaction anxiety, while the surveyed from two-parent families have medium level of reaction and personal anxiety.

Keywords: emotional sphere, fear, anxiety, adolescence, two-parent and single-parent families.

Подано до редакції 30.09.2014

УДК: 159.922.6

Ігор Олександрович Філенко,
кандидат психологічних наук, доцент,
докторант кафедри практичної психології,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Артема, 29, м. Харків, Україна

ВІКОВІ ТА ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТАКОГНІТИВНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ

Проведене дослідження механізмів соціально-психологічної адаптації осіб дорослого віку дозволило визначити, що їхня структура може бути представлена трьома компонентами: «пізнавальна активність», «образ Я», «образ світу». Проаналізовано вікові та гендерні відмінності в рівнях прояву компонентів соціально-психологічної адаптації та окремих структурних показників, які їх характеризують. Визначено, що кращі показники, пов'язані з соціально-психологічною адаптацією особистості, характерні для осіб у віці 24-28 років, а також для осіб чоловічої статі. Зроблено висновок про те, що вказані компоненти соціально-психологічної адаптації, які спираються на стійкі переконання та ціннісні орієнтації суб'єкта, характеризують особливості метакогнітивної регуляції його поведінки в різноманітних ситуаціях життєдіяльності.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, метакогнітивна регуляція, вікові особливості, гендер, метод головних компонент.

Особливостями сьогоденного буття людини є те, що її самореалізація та життєдіяльність відбуваються в надзвичайно нестабільному світі, який повсякденно перебуває в стані достатньо інтенсивних змін. У зв'язку

з цим достатньо давня проблематика вивчення психологічних аспектів адаптації особистості, яка бере свій початок у працях О. Ф. Лазурського [6], набуває гострої актуальності та специфічності. Для успішної

адаптації людини в багатомірному «біфуркаційному» соціальному світі (Л.В. Корель [5, с. 332-333]) потрібні розвинені психологічні ресурси, серед яких особливе місце мають смислові утворення, що включають її переконання, диспозиції, мотиви, цінності.

Як зазначає Л.І. Анциферова, дослідження проблем подолання складних життєвих ситуацій, які потребують актуалізації усіх адаптаційних ресурсів особистості, повинні як головний фактор ураховувати головне – «ту цінність, яка в певних умовах може бути втрачена або знищена» [2, с. 334]. У зв'язку з тим, вона акцентує увагу на те, що вивчення проблематики взаємодії особистості зі складними ситуаціями спирається на поняття «цінності», або ж синонімічні до них – «когнітивні репрезентації», «теми буття» та інші [2, с. 334]. С. Е. Тейлор, Р. Р. Личтман, Д. В. Вуд [9, с. 499-501] указують на те, що атрибуції та смислові утворення, які сформовані по відношенню до себе та інших осіб, впливають на адаптаційні процеси – так, успішна адаптація має значущу кореляцію з переконаннями про те, що пацієнт сам здатен контролювати свою хворобу, а неуспішна адаптація значущо корелювала з переконаннями хворих, що їхнє захворювання було спричинено іншими особами. У дослідженні М. А. Падун, А. В. Котельникової [7] визначається, що базисні переконання – узагальнені, імпліцитні, стійкі уявлення людини щодо навколишнього світу, свого Я та відносно взаємозв'язків між Я та світом, – можуть певним чином впливати на ступінь адаптованості людини і результати її адаптації, що веде до формування особистісних відмінностей щодо дії стресових факторів, а також відмінностей в інтенсивності посттравматичних стресових симптомів і в рівнях психологічного благополуччя [7, с. 178-179]. Отримані в зазначених працях результати, разом з сучасними дослідженнями Д. О. Леонт'єва, А. В. Серого, В. Є. Орла, Н. А. Журавльової, С. А. Дружилова, М. С. Яницького та інших науковців, виконаними в контексті вивчення цієї проблематики, дозволяють припустити, що смисли, цінності, переконання особистості утворюють певний метакогнітивний рівень регуляції процесів соціально-психологічної адаптації. Але специфіка цієї регуляції в багатьох аспектах (вікові, гендерні та професійні відмінності, лонгітюдні дослідження та інші) на теперішній час є практично не висвітленою.

У зв'язку з недостатньою розробкою в сучасній науковій літературі методологічних та експериментальних аспектів, пов'язаних з вивченням розглянутої проблематики, **метою** нашого дослідження було визначення вікових та гендерних особливостей метакогнітивної регуляції процесів соціально-психологічної адаптації осіб дорослого віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У проведеному дослідженні використовувалися

наступні методики: тест соціально-психологічний адаптації К. Роджерса, Р. Даймонда [8, с. 50-56]; тест для визначення рівня креативності О. Е. Тунік [3, с. 352-357]; методика «Шкала базових переконань» Р. Яноффа-Бульмана в модифікації М. А. Падун, А. В. Котельникової [7, с. 204-205]; методика дослідження емоційного інтелекту Р. Барчард [4, с.118-120]; методика визначення ціннісних орієнтацій, яка була розроблена на основі переліків цінностей М. Рокича, Ш. Шварца, А. Маслоу. Досліджуваним пропонувалося розташувати представлені на бланку цінності в порядку особистісної переваги, тобто кожна з наведених цінностей отримувала певний ранг (менший ранг відповідав більшій значущості цінності для особистості).

У дослідженні, яке проводилося взимку 2014 року в вищому навчальному закладі м. Харкова, прийняли участь 52 особи дорослого віку від 21 до 40 років (середній вік склав $26,9 \pm 6,1$ роки). Серед досліджуваних – 14 чоловіків та 38 жінок. Для обробки результатів експерименту застосовувався кореляційний (рангова кореляція за Спірменом) та факторний аналіз із використанням пакету SPSS 17.0.

У процесі первинної обробки результатів дослідження з усієї сукупності вимірюваних параметрів була виділена невелика кількість характеристик, які за коефіцієнтами кореляції мали найтісніші зв'язки з інтегральним рівнем адаптації досліджуваних. До цієї сукупності даних був застосований метод головних компонент з варімакс-обертанням і наступною нормалізацією (згідно з Кайзером), у результаті чого були отримані три базові компоненти, які разом характеризували 79,3% дисперсії досліджуваних показників: 1-а компонента (48,9% дисперсії) – «пізнавальна активність»; 2-а компонента (16,5% дисперсії) – «образ Я»; 3-а компонента (13,9% дисперсії) – «образ світу». Перша компонента включає наступні показники – ранг цінності «пізнання» (вага показника -0,880); складність (0,833); ранг цінності «піклування про мене» (0,803); інтернальність (0,720); адаптація (0,626). До другої компоненти увійшли показники – увага до емоцій (0,911); образ Я (0,813); переконання щодо контролю (0,756); адаптація (0,448). Третя компонента утворена показниками – доброзичливість навколишнього світу (0,911); ранг цінності «свобода» (0,733); емоційний контроль (0,700); адаптація (0,550).

На наступному етапі було проведено порівняльний аналіз отриманих показників для трьох вікових груп досліджуваних, які були виділені в загальній групі: 1-а група — середній вік 21,4 роки (17 осіб); 2-а група — середній вік 26,4 роки (18 осіб), 3-я група — 32,9 роки (17 осіб). У табл.1 представлені порівняльні характеристики рівнів досліджуваних показників для трьох вікових груп.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика рівнів досліджуваних показників для трьох вікових груп

Показники	Групи досліджуваних			Рівні значущості відмінностей, р		
	1-а	2-а	3-я	Групи 1-2	Групи 1-3	Групи 2-3
Вік	21,4	26,4	32,9	0,000	0,000	0,000
Доброзичливість світу	31,1	28,3	30,8	-	-	-
Образ Я	26,3	31,8	30,8	0,021	0,024	-
Переконання щодо контролю	27,6	32,4	27,4	0,013	-	0,009
Складність	9,7	14,7	13,4	0,005	0,021	-
Увага до емоцій	31,9	39,1	34,0	0,000	-	0,006
Адаптація	56,1	69,3	65,9	0,012	0,002	-
Емоційний контроль	55,2	70,0	62,9	0,026	0,060	-
Інтернальність	53,6	69,7	66,7	0,003	0,002	-
Пізнання	23,2	15,2	16,8	0,027	0,052	-
Свобода	14,4	16,9	11,6	-	-	-
Піклування про мене	11,0	21,8	26,5	0,006	0,000	-

Примітка: наведені тільки рівні значущості для $p < 0,1$.

Як витікає з наведених у Табл.1 даних, існують значущі розбіжності між представниками досліджуваних груп, зокрема: для 2-ї вікової групи спостерігаються найвищі рівні таких показників: образ Я, переконання щодо контролю, складність, увага до емоцій, адаптація, емоційний контроль, інтернальність, а також найменші рівні показника доброзичливості світу. Крім того, особи з цієї групи віддають найбільшу перевагу цінності “пізнання” і найменшу — цінності “свобода” у порівнянні з іншими групами. Більшість з наведених показників є

нижчими у представників 1-ї вікової групи в порівнянні з іншими досліджуваними. Для цієї ж групи також є характерною найменша орієнтованість на цінність “пізнання” і найбільша — на цінність “піклування про мене”.

На рис.1 представлено рівні трьох факторів (Ф1 – “пізнавальна активність”, Ф2 – “образ Я”, Ф3 – 3-й фактор “образ Світу”) у залежності від віку досліджуваних — тобто для 1-ї, 2-ї та 3-ї груп, а також відповідні рівні соціально-психологічної адаптації.

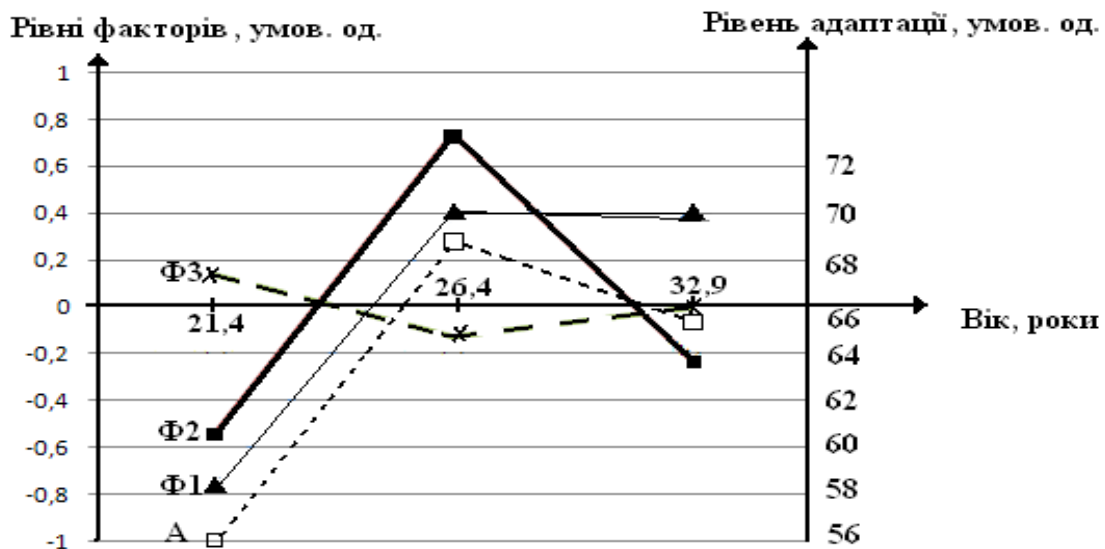

Рис.1. Рівні трьох факторів та адаптації для трьох вікових груп: Ф1 – 1-й фактор “Пізнавальна активність”; Ф2 – 2-й фактор “Образ Я”; Ф3 – 3-й фактор “Образ світу”; А – адаптація.

Як можна побачити з рис. 1., існують значущі розбіжності в рівні фактору 1 («пізнавальна активність»), який є найменшим для 1-ї вікової групи, між представниками 1-ї групи та 2-ї (відмінності значущі на рівні $p < 0,01$), а також 1-ї групи та 3-ї груп ($p < 0,05$). Значущими також є відмінності для фактору 2 («образ Я») – для 2-ї вікової групи він максимальний (при цьому відмінності між групами 2 та 3 є значущими на рівні $p < 0,05$, а між групами 2 та 1

є значущими на рівні $p < 0,01$. Відмінності в рівнях фактору 3 («образ світу») при порівнянні між собою всіх трьох груп не є значущими, тобто він відносно слабо змінюється з віком.

У табл. 2. наведені коефіцієнти кореляції між вимірюваними показниками та віком, отримані для загальної групи досліджуваних, які мали рівні значущості не менш ніж $p < 0,1$.

Таблиця 2.

Коефіцієнти кореляції між вимірюваними показниками та віком для загальної групи досліджуваних

Показники	Образ з Я	Інтернальність	Піклування про мене	Фактор 1 «Пізнавальна активність»
Вік	0,25	0,25	0,41	0,30
Рівні значущості кореляції, р	$p < 0,1$	$p < 0,1$	$p < 0,01$	$p < 0,05$

Із результатів табл.2. витікає, що з віком спостерігається тенденція до збільшення рівнів показника образ Я, інтернальності та фактору 1 («пізнавальна активність»), а також зменшується орієнтація на цінність «піклування про мене».

У табл. 3. представлено порівняльні характеристики рівнів досліджуваних показників для жінок та чоловіків.

Як витікає з табл. 3., групи чоловіків та жінок значущо не розрізняються за віком, але між ними спостерігаються значущі відмінності за показниками: переконання щодо контролю, складність, адаптація,

емоційний контроль, інтернальність, які є більшими у чоловіків. Чоловіки також віддають значущу перевагу цінності «пізнання», а жінки — цінності «піклування про мене». На рис.2. наведені рівні досліджуваних факторів Ф1, Ф2, Ф3 для груп жінок та чоловіків.

Як видно з рис. 2., суттєві відмінності (на рівні значущості $p < 0,01$) між даними групами спостерігаються для фактору 1, який є вищим у чоловіків. Для факторів 2 та 3 також є гендерні відмінності (у чоловіків ці фактори вищі), але вони не досягли рівня статистичної значущості.

Таблиця 3.

Порівняльна характеристика рівнів досліджуваних показників для жінок та чоловіків

Показники	Групи досліджуваних		Рівні значущості відмінностей, р Групи 1-2
	Жінки	Чоловіки	
Вік	26,4	28,3	-
Доброзичливість світу	30,1	30,0	-
Образ Я	29,9	28,7	-
Переконання щодо контролю	28,3	31,6	0,042
Складність	11,6	15,1	0,019
Увага до емоцій	34,6	36,1	-
Адаптація	60,7	71,7	0,012
Емоційний контроль	58,1	75,3	0,003
Інтернальність	59,6	72,9	0,007
Пізнання	21,1	11,4	0,004
Свобода	13,8	16,1	-
Піклування про мене	17,2	25,7	0,028

Примітка: наведені тільки рівні значущості для $p < 0,05$.

Рівні факторів, умов. од.

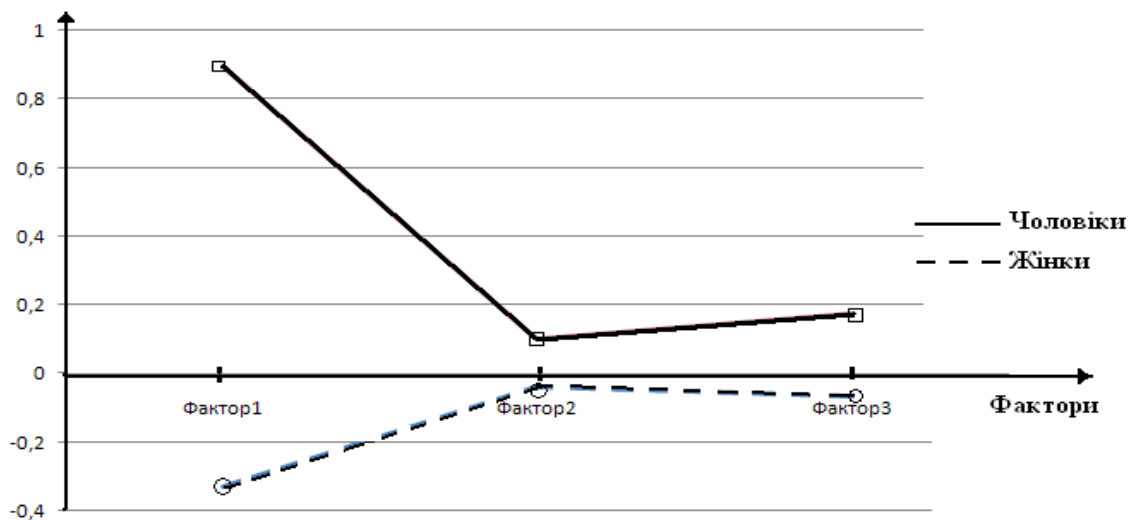

Рис.2. Рівні трьох факторів для жінок та чоловіків (1-й фактор – «Пізнавальна активність»; 2-й - фактор «Образ Я»; 3-й фактор – «Образ Світу»).

Аналізуючи отримані результати, слід акцентувати увагу на те, що включення до базових компонентів соціально-психологічної адаптації (1-а компонента – «пізнавальна активність» та 3-а компонента «образ світу») ціннісно-сміслових утворень, які відбивають найважливіші переконання особистості щодо себе та навколишнього світу, а також найбільш значущі ціннісні орієнтації суб'єкта, дозволяє виділити в структурі її механізмів метакогнітивний рівень регуляції. Цей рівень, насамперед, пов'язаний з «когнітивними картами», «когнітивними схемами», які є фільтрами, що визначають індивідуальні особливості переробки суб'єктом інформації щодо себе, своїх ресурсів та можливостей, а також щодо навколишнього світу. Крім цього, вказані фільтри обумовлюють прийняття тих чи інших рішень, а також реалізацію особистістю відповідних стилів або стратегій поведінки і діяльності, які в контекстах ситуацій її буття можуть бути більш або менш адаптивними. Слід звернути увагу на те, що і друга базова компонента – «образ Я» теж пов'язана з певними ціннісними орієнтаціями. В явному вигляді вона не має в своєму складі ціннісно-сміслових утворень, але додатково проведений кореляційний аналіз дозволив визначити, що ця компонента має значущі кореляційні зв'язки з рангами вибору цінностей «дружба» ($r=0,36$; $p<0,01$), «свобода» ($r=0,32$; $p<0,05$), «духовне життя» ($r=-0,26$; $p<0,1$), тобто опосередкований вплив з боку когнітивних структур, які пов'язані з цими ціннісними утвореннями, може позначатися на її характеристиках.

Наведені в табл.1., 2. та на рис.1 результати дозволяють припустити, що оптимальним з точки зору розвитку рівнів соціально-психологічної адаптації є вік 24-28 років, для якого також є

характерним підвищення більшості структурних показників у порівнянні з іншими віковими групами. Але специфічними особливостями цього вікового періоду є те, що компонента «образ Я» досягає своїх максимальних, а компонента «образ світу» – мінімальних значень, тобто для особистості в цьому віці Я-концепція та образ Я стає визначальним фактором регуляції її взаємовідношень з навколишнім світом. При цьому для осіб цього віку образ Я стає максимально позитивним – особистість відчуває в собі більше можливостей для самореалізації, більше потенційних ресурсів для долаття складних життєвих ситуацій. Для осіб, що увійшли до вікової групи 20-23 роки, характерними є знижені рівні соціально-психологічної адаптації, а також більшості досліджуваних показників – це свідчить про те, що відповідні структури знаходяться в стадії формування. Але в цьому віці спостерігаються підвищені рівні компоненту «образ світу» – що свідчить про підвищену довіру до світу, переконаність в його доброзичливості та справедливості. У досліджуваних третьої вікової групи (31-35 років) спостерігається помірне зниження основних показників адаптації на тлі підвищення рівня базового компоненту «образ світу». Цей результат узгоджується з поглядами Б. Г. Ананьєва [1, с. 245] на вікову динаміку психічних функцій особистості, який визначає, що оптимум, або пікове значення розвитку загального інтелекту (а саме він, згідно з поглядами багатьох дослідників, визначає ефективність процесів адаптації особистості) приходить на віковий період 24-26 років, а в 20-21 роки спостерігається його суттєве зниження, у той же час – у період 31-34 роки спостерігається помірне його зниження.

Виявлені відмінності в ціннісно-смісловій регуляції адаптивних процесів у представників різних вікових груп (1-а група віддає перевагу цінності «піклування про мене», 2-а – цінності «пізнання», а 3-я – цінності «свобода»), на наш погляд, віддзеркалюють особливості соціалізації особистості в різні вікові періоди. Так, у віці 20-23 роки, коли особа навчається в ВНЗ, вона може ще знаходитися під значним впливом батьків, який проявляється в піклуванні про проблеми дитини та опіці. І це може сприйматися молодою людиною як природне явище. Крім цього, в цьому віці з'являється потреба в формуванні своєї сім'ї, але погляд на сімейні відносини може бути ще інфантильним, далеким від реальностей буття. Молода людина, що керується в своєму житті его-намірами, сприймає свою майбутню сім'ю в контексті створення середовища, яке буде «піклуватися про мене», при цьому особистісна відповідальність за вирішення сімейних проблем може вважатися неактуальною. У цьому плані соціально-психологічна адаптація суб'єкта до конкретних життєвих ситуацій у ці роки може визначатися цінністю «піклування про мене», актуалізація якої насправді буде зменшувати рівні поточної адаптивності особистості.

У віці 24-28 років, коли людина активно включена до різноманітних процесів соціальної взаємодії, коли вона вже має свою сім'ю, відчуває особисту відповідальність за неї та за свою життєву самореалізацію, на перший план виходять не потреби стороннього піклування щодо себе, а потреби активної, самостійної та ефективної взаємодії з навколишнім світом для успішного вирішення багатьох життєвих та професійних ситуацій. У цьому сенсі найбільш значущою цінністю стає потреба в самостійному пізнанні – це, по-перше, пізнання Я – самого себе, своїх ресурсів, здібностей, можливостей до самозахисту та саморозвитку, які можуть бути актуалізовані в різних контекстах буття. По-друге, це пізнання світу – його структур та закономірностей, його можливих джерел для самореалізації та подолання скрутних ситуацій. У зв'язку з цим цінність «пізнання» є значущою на цьому етапі становлення особистості і вона є включеною до структури механізмів соціально-психологічної адаптації як один із її найважливіших факторів.

Вік 31-35 років характеризується, з одного боку, достатньою обізнаністю людини щодо особливостей свого внутрішнього Я та закономірностей навколишнього світу, а з другого – тим, що особистість в цей період може відчувати певний тягар соціальних обов'язків та відповідальності, що пов'язано з необхідністю безперервного самостійного вирішення багатьох професійних, сімейних та побутових проблем. Все це актуалізує в суб'єкті потребу до вільного, не обумовленого багатьма перешкодами життя, яка пов'язана з орієнтацією на цінність «свобода».

Аналізуючи результати щодо гендерних відмінностей, які наведені в табл.3. та на рис.2., слід зазначити, що найбільші рівні досліджуваних показників є характерними для чоловіків, а дещо знижені для жінок. Але, на наш погляд, передчасно робити висновок про загальний знижений рівень адаптивності жінок у порівнянні з чоловіками, бо в житті є багато ситуацій, в яких жінки проявляють значно кращу адаптивність та життєстійкість, ніж чоловіки. Результати поточної адаптації в багатьох випадках визначає специфіка адаптаційних ситуацій, яка актуалізує ті чи інші ресурси особистості. Тому, на наш погляд, було б доречно провести більш детальне вивчення гендерних особливостей процесів соціально-психологічної адаптації з урахуванням структурної специфіки певних соціальних ситуацій, в яких вони розгортаються. Визначені в нашому дослідженні переважні орієнтації чоловіків на цінність «пізнання», а жінок на цінність «піклування про мене» характеризують, на наш погляд, ті базові соціальні ролі, які втілюють представники кожної статі. Так, роль жінки-матері, жінки-вихователя пов'язана з турботою та піклуванням по відношенню до малої дитини. Але цю роль жінка може виконувати успішно в тому випадку, коли вона сама відчуває цю турботу та піклування і навкруги неї є відповідний захисний простір. Це породжує базову потребу жінки в піклуванні сторонніх осіб щодо себе. Роль чоловіка в суспільстві традиційно пов'язана з відкриттям нових феноменів, їхнім включенням до загальнолюдського соціального досвіду, з експериментуванням на межі відомого та невідомого, зі створенням нових форм людського устрою, які базуються на застосуванні нових технічних пристроїв, або ж на нових ідеях, принципах, підходах. У цьому сенсі діяльність чоловіків переважно орієнтована на пізнання структур та закономірностей навколишнього світу, що і віддзеркалює перевагу у їхньому виборі цінності «Пізнання».

Висновки. 1. Структура процесів соціально-психологічної адаптації осіб дорослого віку може бути представлена трьома компонентами – «пізнавальна активність», «образ Я», «образ світу», які, відповідно, відбивають загальну пізнавальну активність суб'єкта, його уявлення щодо себе та навколишнього світу. Ці компоненти мають ціннісно-обумовлені складові. Так, компонента «пізнавальна активність» опосередкована установками та мотивами особистості, які пов'язані з вибором цінностей «пізнання світу» та «піклування про мене», а компонента «образ світу» є тісно пов'язаною з цінністю «свобода».

2. Ціннісні орієнтації особистості та переконання, які включені до відповідних компонентів механізмів адаптації, характеризують метакогнітивний рівень їхньої регуляції, бо вони віддзеркалюють певні когнітивні структури («когнітивні схеми», «когнітивні карти», «когнітивні репрезентації»), які

опосередковують поточну переробку інформації щодо ситуацій життєдіяльності, феноменів навколишнього світу, а також самого себе, і роблять її індивідуально-специфічною. Вони також впливають на обирання певних стилів і стратегій поведінки та діяльності суб'єкта.

3. Вікові особливості зміни базових компонентів адаптації та їх структурних показників мають наступні специфічні прояви. Знижені рівні базових компонентів «пізнавальна активність» та «образ Я», а також більшості досліджуваних показників спостерігаються у осіб віку 20-23 року, для яких також є характерними підвищені рівні компоненту «образ світу». Найкращі значення соціально-психологічної адаптації особистості, компоненту «образ Я», і більшості структурних показників характерні для осіб у віці 24-28 років, але в цій групі спостерігається зниження рівня компоненту «образ світу». Для випробовуваних у віці 31-35 років фіксується помірне зниження основних показників адаптації на тлі підвищення рівня базового компоненту «образ світу». Також виявлено

відмінності в ціннісно-смісловій регуляції адаптивних процесів у представників різних вікових груп, які полягають в тому, що в 1-й групі віддається перевага цінності «піклування про мене», в 2-й – цінності «пізнання», а в 3-й – цінності «свобода».

4. Визначено, що гендерні відмінності полягають в тому, що у осіб чоловічої статі фіксуються вищі, ніж у жінок, рівні соціально-психологічної адаптації, її базових компонентів і структурних показників, які їх формують. Для чоловіків також є характерною орієнтація на цінність «пізнання світу», а для жінок – орієнтація на цінність «піклування про мене».

Подальші дослідження з означеної проблематики можуть бути реалізовані в наступних напрямках: 1) уточнення структурного змісту визначених базових компонентів соціально-психологічної адаптації; 2) дослідження їхньої специфіки, пов'язаної з навчально-професійною та професійною діяльністю суб'єкта; 3) розробка методів їхнього розвитку та гармонізації з урахуванням індивідуальних особливостей особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.

2. Анциферова Л. И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии / Л. И. Анциферова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2006. – 512 с.

3. Диагностика познавательных способностей : Методики и тесты : Учебное пособие / Отв. ред. В. Д. Шадриков. – М.: Академический Проект, 2009. – 533 с.

4. Князев Г. Г., Митрофанова Л. Г., Разумникова О. М., Барчард К. Адаптация русскоязычной версии "Опросника эмоционального интеллекта" / Г. Г. Князев, Л. Г. Митрофанова, О. М. Разумникова, К. Барчард // Психологический журнал. – 2012. – Т.33. – № 4. – С. 112-120.

5. Корель Л. В. Социология адаптации : Вопросы теории, методологии и методики / Л. В. Корель. – Новосибирск : Наука, 2005. – 424 с.

6. Лазурский А. Ф. Классификация личностей / А. Ф. Лазурский – Ленинград : Госиздат, 1924. – 290 с.

7. Падун М. А., Котельникова А. В. Психическая травма и картина мира : Теория, эмпирия, практика / М. А. Падун, А. В. Котельникова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. – 206 с.

8. Туриніна О. Л. Практикум з психології: Навч. посіб. / О. Л. Туриніна – К.: МАУП, 2007. – 328 с.

9. Taylor S. E., Lichtman R. R., Wood J. V. Attributions, beliefs about control and adjustment to breast cancer / S. E. Taylor, R. R. Lichtman, J. V. Wood // Journal of Personality and Social Psychology. – 1984. – V. 46. – P.489-502.

REFERENCES

1. Ananyev, B. G. (2001). *O problemakh sovremennoogo chelovekoznanija* [About the issues of contemporary human study]. St. Petersburg: Piter [in Russian].

2. Antsyferova, L. I. (2006). *Razvitie lichnosti i problemy gerontopsikhologii* [Personal development and problems of gerontopsychology]. Moscow: Izdatelstvo «Institut psikhologii RAN» [in Russian].

3. Shadrikov, V. D. (Ed.). (2009). *Diagnostika poznatelnykh sposobnostey: Metodiki i testy* [Diagnosis of cognitive abilities: Approaches and tests]. Moscow: Akademicheskii Proekt [in Russian].

4. Knyazev, G. G., Mitrofanova, L. G., Razumnikova, O. M., & Barchard, K. (2012). Adaptatsiya russkoyazychnoy versii "Oprosnika emotsionalnogo intellekta" [Adaptation of the Russian version of "Emotional Intelligence Questionnaire"]. *Psikhologicheskii zhurnal – Psychological journal*, 4, 112-120. (Vols. 33) [in Russian].

5. Korel, L. V. (2005). *Sotsiologiya adaptatsii: Voprosy teorii, metodologii i metodiki* [Adaptation sociology. Issues of theory, methodology and methods]. Novosibirsk: Nauka [in Russian].

6. Lazurskiy, A. F. (1924). *Klassifikatsiya lichnostey* [Classification of personalities]. Leningrad: Gosizdat [in Russian].

7. Padun, M. A., Kotelnikova, A. V. (2012). *Psikhicheskaya travma i kartina mira: Teoriya, empiriya, praktika* [Emotional shock and worldview: theory, empirical study and practice]. Moscow: Izdatelstvo «Institut psikhologii RAN» [in Russian].

8. Turynina, O. L. (2007). *Praktykum z psykholohii* [Practical course in psychology]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

9. Taylor, S. E., Lichtman, R. R., & Wood, J. V. (1984). Attributions, beliefs about control and adjustment to breast cancer. *Journal of Personality and Social Psychology*. (Vols. 46). (pp. 489-502) [in English].

Игорь Александрович Филенко,
кандидат психологических наук, доцент, докторант кафедры практической психологии,
Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды,
ул. Артема, 29, г. Харьков, Украина

ВОЗРАСТНЫЕ И ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТАКОГНИТИВНОЙ РЕГУЛЯЦИИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ

Проведенные исследования механизмов социально-психологической адаптации взрослых людей позволили определить, что их структура может быть представлена тремя компонентами: «познавательная деятельность», «образ Я», «образ мира». Проанализированы возрастные и гендерные различия в уровнях проявления компонентов социально-психологической адаптации и отдельные структурные параметры, которые их характеризуют. В исследовании приняли участие 52 человека в возрасте от 21 до 40 лет (14 мужчин и 38 женщин). Испытуемым предлагалось разместить представленные на бланке ценности в порядке личного предпочтения (меньший ранг соответствовал большей значимости ценности для личности). Для обработки результатов эксперимента использовался корреляционный и факторный анализ. Показано, что для взрослых в возрасте 24-28 лет типичным является высокий уровень социально-психологической адаптации личности, компоненты «образ Я» и некоторых структурных параметров. Низкий уровень большинства исследуемых параметров наблюдался среди людей 20-23 лет; у испытуемых в возрасте 31-35 лет наблюдалось умеренное снижение основных показателей адаптации. Различия в ценностно-смысловой регуляции процессов адаптации были выявлены среди представителей разных возрастных групп. Показано, что у мужчин, по сравнению с женщинами, выявлены более высокие уровни социально-психологической адаптации, основных ее компонентов и структурных показателей, которые их формируют. Также у мужчин в центре внимания находится ценность «познание мира», тогда как у женщин – «забота о себе». Результаты исследования позволяют сделать вывод о том, что данные компоненты социально-психологической адаптации, которые основываются на твердых убеждениях и ценностных ориентациях субъекта, характеризуют особенности метакогнитивной регуляции его поведения в разных ситуациях его жизнедеятельности.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, метакогнитивная регуляция, возрастные особенности, пол, метод основных компонент.

Ihor Filenko,
PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
doctoral candidate of the Department of Practical Psychology,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
29, Artema Str., Kharkiv, Ukraine

AGE-RELATED AND GENDER PECULIARITIES OF METACOGNITIVE REGULATION OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION

The performed research of adults' mechanisms of social and psychological adaptation made it possible to determine that their structure can be represented by three components: "cognitive activity", "self-image", "image of the world". The age-related and gender differences in the levels of manifestation of the components of social and psychological adaptation and certain structural parameters characterizing them were analyzed. 52 adults (14 male and 38 female) aged 21 to 40 took part in the research. The people under test were asked to range the values represented on a sheet according to their personal preferences (lower rank corresponded to greater significance of this value for a person). The study results were processed by means of correlation and factor analysis. It is shown that higher levels of the social and psychological adaptation of an individual, component of self-image and certain structural parameters are typical for the people at the age of 24-28 years. Low levels of the majority of the studied parameters are observed in people at the age of 20-23 years; and in the tested people at the age of 31-35 years the moderate decrease of the main indicators of the adaptation was observed. Differences in the value-sense regulation of the adaptive processes were determined among the representatives of various age groups. It is shown that among men compared to women the higher levels of social and psychological adaptation, its basic components and structural indicators forming them were revealed. For men it is also typical to focus on the value of "understanding the world", and for women it is typical to focus on the value of "taking care of me". It is concluded that these components of social and psychological adaptation, which are based on firm convictions and values orientations of a person, characterize the special features of metacognitive regulation of his/her behavior in the various situations of life activity.

Keywords: social and psychological adaptation, metacognitive regulation, age-related peculiarities, gender, method of principal components.

Подано до редакції 30.09.2014